

ОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ „НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР” І „МЕНТАЛЬНІСТЬ” У ФІЛОСОФСЬКОМУ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСАХ

У сучасній науці проблематика національної ідентичності належить до актуальних напрямків досліджень. Вчені, які працюють у цій царині, послуговуються різними, нерідко протилежними методологічними підходами. Серед дослідників, що зробили помітний внесок в окреслення категоріального профілю поняття „національне”, був М.Бердяєв. Він виходив із засновку про містичну основу національного, його позарационалістичний характер. Розвиваючи подібні думки, М.Бердяєв наголошував, що природу національності неможливо визначити за жодними раціонально-вловимими ознаками. На його думку, ні раса, ні територія, ні мова, ні релігія не є ознаками, що визначають національність (при цьому вчений визнавав, що перелічені компоненти відіграють ту чи іншу роль у визначенні національності).

Для М.Бердяєва національне перебуває, насамперед, під впливом біологічного фактора, що виявляє себе в історичному бутті суспільства, а також духовно-культурного фактора. Звідси, за його словами, національність являє собою історичне утворення – вона формується як результат кровного змішування рас і племен, багатьох перерозподілів земель, із якими вона зв’язує свою долю, і духовно-культурного процесу, який витворює її неповторний образ. І як результат усіх історичних та психологічних досліджень лишається

неподільний й невловимий залишок, в якому, власне, й криється вся таїна національної індивідуальності. Тому, доводив учений, національність постає таємничою, містичною, ірраціональною, як і всяке індивідуальне буття [2; 156]. Запропонована М.Бердяєвим концепція національного справила вплив на окремих чільних репрезентантів української науки. Подібного впливу зазнав, приміром, В.Липинський. Так, він виходив із того, що в основі поняття нації лежить т. з. містичне ядро. За переконанням В.Липинського, скільки б ми прикмет нації (як-от: мова, культура, література, територія, раса) не вичислювали і не аналізували, однак „в кінці кінців дійдемо до того чогось невідомого, до того, що прийнято звати „душею” нації” [19; 85].

Стосовно ж сучасного розуміння національної ідентичності, то не вдаючись до докладного аналізу відповідної спеціальної літератури (це зайняло б занадто багато місця), зазначимо, що ми схиляємося до теоретичної схеми національного, запропонованої професором Лондонської школи економіки Ентоні Смітом. Подаючи дефініцію нації, Е.Сміт зазначає, що остання становить собою „сукупність людей, яка має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів” [26; 23].

Цінними для нашої теми є також спостереження Е.Сміта щодо етнічної основи національної ідентичності. Розмірковуючи над історичними та символіко-культурними атрибутами етнічної ідентичності, автор книги „Національна ідентичність” виділяє такі головні атрибути етнічної спільноти: 1) групова власна назва; 2) міф про спільних предків; 3) спільна історична пам'ять; 4) один або більше диференційних елементів спільної культури; 5) зв'язок із конкретним „рідним краєм”; 6) чуття солідарності у значної частини населення. При цьому для Е.Сміта важливим є культурний та історичний зміст перелічених історичних атрибутів. Вирішального значення він надає міфу про спільних предків. Прикметним є те, що спільна історична пам'ять може прибирати форму міфу. Прив'язаність до певних територій або місцевостей у їхніх межах теж може набувати міфічного й суб'єктивного характеру. „Для етнічної ідентифікації більше важать прив'язаність та асоціації, ніж життя на певній землі або володіння нею. Це місце часто виступає як священна земля, земля наших предків, наших законодавців, наших королів і мудреців, поетів і священників – усе це перетворює той край на нашу батьківщину” [26; 32].

Суттєвим елементом проблематики національної ідентичності виступає національний характер. Цей етноісторичний та

соціокультурний феномен давно став об'єктом західноєвропейського наукового дискурсу. Національний характер привертав увагу найвидатніших західноєвропейських мислителів – Г. Гегеля, І.Гердера, І.Канта, Ш.Монтеск'є, І.Фіхте, Д.Юма.

Так, зокрема, Монтеск'є вважав, що загальний дух нації творить цілісність релігій, законів, принципів правління, традицій, моралі, звичаїв. Мислитель наголошує на залежності національного характеру від природних умов. Він писав у цьому зв'язку: „Якщо справедливо, що характер розуму і пристрасті серця надзвичайно різняться в різних кліматах, то закони повинні відповідати і відмінностям цих пристрастей і відмінностям цих характерів” [23; 412].

Прихильником географічної „причинності” національного характеру був і Д.Юм. В його есе „Про національні характери” наголошувалося на єдності фізичного й морального чинників у суспільному житті. В якості провідних рис національного характеру автор вирізняв нахил індивідів до спілкування і об'єднання в суспільстві „на основі спільних настроїв та звичок” [36; 34].

Подальший розвиток досліджень проблем національного пов'язаний із ім'ям І.Гердера. Останній був послідовником Ж.Руссо, який також ідеалізував патріархальне суспільство. І.Гердер вважав, що народна поезія здатна оновити національну німецьку літературу, вдихнути животворний дух первісного почуття в цивілізаційну культуру [5]. Варто відзначити, що під впливом Гердера формувався світогляд Гете. У своїй культурологічній розвідці „Про німецьке зодчество” Гете вважає Страсбурзький готичний собор виявом геніальності і національної характерності, яка тяжіє до строгих готичних форм [4; 703].

Вершиною філософської антропології вважається концепція Вільгельма Фон Гумбольдта. Центральне місце у ній займає людина в нерозривній єдності із нацією. „Нація також є індивідом, – писав Гумбольдт, – а окрема людина – індивід індивіда. Окрема людина є щодо свого народу таким же індивідом, як лист щодо дерева: градація індивідуальності може йти від нації до групи народів: від неї до раси, від раси до людського роду. Підкорений цьому індивід може рухатися вперед, назад чи видозмінюватися, але лише в межах певного кола” [5; 170].

Ідеї Гете, Гердера, Юма, Шпенглера знайшли послідовників у сучасній науці. Інтенсивно розробляється теорія етносу та її експлікації в художній літературі. Ідея географічного детермінізму покладена в основу робіт Л.Гумільова „Етногенез і біосфера Землі” [7],

„Давня Русь; Великий Степ” [8]. Дослідженню національних ментальностей і їх відображенню в літературах присвячено книгу Г.Гачева „Национальные образы мира” [3]. Порівняльно-типологічний принцип застосовують Топоров В. та Іванов Г., досліджуючи культури слов’янських і балканських народів [14]. Відомі дослідження Арутюнова Л. [1], Тертерян І. [30], присвячені латиноамериканській літературі. Викликає інтерес у науковому світі книга П.Зарева „Болгарська народопсихологія та художня література” [12].

У структурі національного особливе місце посідає категорія ментальності. Вважається, що поняття „ментальність” завдячує своєю появою Л.Леві-Брюлю [17]. Наукова розробка цієї категорії пов’язується із французькою „Школою Анналів”. Чільні представники цієї школи Февр та Блок зосереджували свою увагу на вивченні людського змісту історії – історії ментальностей. В радянській гуманітарній науці дослідницькі традиції „Школи Анналів” підтримали, насамперед, М.Бахтін та Ю.Лотман.

У сучасній науці не існує якоїсь однієї загальноприйнятої дефініції ментальності. Заслужують на увагу пропозиції щодо окреслення категоріального профілю ментальності, наявні в дослідженнях В.Храмової [28], В.Цимбалістого [29], О.Киричука [15] та інших українських учених. Зокрема, О.Киричук виходить з того, що ментальність є складною ієрархічною системою духовного світу. Ця система зумовлює спрямованість людини, соціальної групи, нації, їхні цілі та мотиви життєдіяльності. Торкаючись ментальності індивіда, О.Киричук застосовує теорію ментальної настанови, якою фіксуються такі моменти, як стан нервової системи, окремі елементи спадковості, вияв готовності до реакції на внутрішній і зовнішній світ людини, а також зв’язок з попереднім індивідуальним досвідом. Ментальні настанови (від ситуаційних до загальнолюдських) визначають поведінку людини та соціальної групи. Пояснюється це тим, що вони тісно пов’язані з іншими компонентами структури особистості. Ментальні настанови, – доводить автор, – реалізуються у вчинках. При цьому вони поділяються на предметові, тобто спрямовані на зовнішній світ, а також рефлексивні – скеровані на внутрішній світ людини. Функції ментальності, пов’язані з інтеграційною роллю: хаотичний потік різноманітних вражень на рівні свідомості людини ментальність синтезує у певне світобачення [15; 7-20].

Дослідження історії ментальностей (а також ментальності взагалі) активізувались на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки в Україні. Разом з тим певні питання, пов’язані з цією сферою наукового пізнання вже давно стали об’єктом теоретичного

осмислення, а також емпіричного опису українських філософів, письменників, історіографів. Характерним прикладом у цьому плані може бути творчий спадок Опанаса Шафонського – сучасника Григорія Сковороди, людини шляхетної європейської освіченості (закінчив Галльський, Лейденський та Страсбурзький університети). У зроблений ним історико-психологічній замальовці національного характеру українців ХУІІІ ст. читаємо: „Малороссийский народ вообще имеет нрав тихий, робкий, застенчивый и ненахальный, на немецкий похожий, так что малороссиянина и малороссиянку можно, кроме его наречия между великим числом великороссиян по его обращению узнать. Он в обхождении ласков, благосклонен, учтив, простодушен, гостеприимчив, некорыстолюбив, непредприимчив, более невесел, нежели весел, набожен и суеверен, ленив, неподвижен, к тяжбам и ябедам склонен...” [32; 25-26].

Характеризуючи національний характер українців, Шафонський виділяв риси, що базувалися на нормах християнської моралі. Звертав увагу на сприйняття українським народом певних рис соціальної поведінки, що характеризували тогочасні західноєвропейські народи. Наголошував на „пасторальності” натури селянської нації, дітей „природи” та шанувальників муз: „малороссияне все склонны к музыке, и обыкновению на скрипке, на гуслях, цимбалах и на бандуре, на дудках, а литвяки на волынках играют... К пению они особливую имеют склонность и способность” [32; 26].

Не оминув Шафонський і український індивідуалізм, а також прояви в національному характері українців „злого”, активного начала. Останнє, безперечно, пов’язувалося з часами розбрату та міжособної боротьби в українській історії.

В етиці українського бароко розроблялися вчення про шляхи вдосконалення людського духу. Однією з детермінант характеру людини починає розглядатися її приналежність до певного народу. „Вода бере добрі чи погані речі, через які вона тече, – писав Б.Грасіан, – а людина приймає на себе звичаї тієї землі, де народилася” [9; 115]. Філософи переконані, що спостереження над національними характерами повинні виявляти вади народу, з тим, щоб сприяти їх виправленню, або ж, принаймні, вміло приховувати, щоб не затьмарювати славу нації. Як і західноєвропейські, українські мислителі виокремлюють домінуючі риси ідеальної особистості: мудрість, поміркованість, розважливість, щедрість, скромність, правдивість та сором’язливість.

За переконанням Григорія Сковороди, джерелом думок в людині є її розум, а чистоти – серце. Останнє в уяві українського філософа ототожнювалося з позавідомими (як писав Д.Чижевський – „скоріше надсвідоме, ніж підсвідоме”) [31; 54]. Поділяючи погляди античних філософів, зокрема Епікура, він вважав, що щастя полягає в самопізнанні природних нахилів людини. Філософ підносить духовне начало і проповідує поміркованість в досягненні матеріальних благ. В „Саду божественних пьсней” він визначав, що „грех есть сребролюбіе, честолюбіе, сластолюбіе, Сіе то гидра и кит пожирает и мучит на морь мира сего всьх. Она же то есть и ад” [25; 73].

На противагу позитивізму, в основі якого лежить твердження про перевагу раціонального способу пізнання світу, П.Юркевич створив „Філософію серця”. На відміну від І.Канта, він розрізняє дух і свідомість і заперечує погляд, коли розум, думання є основою усього душевного життя. Думкою не обмежується повнота людської духовної істоти. Центром духовного і душевного життя є серце. „Якщо істина падає нам на серце, то вона стає нашим благом, нашим внутрішнім скарбом. Тільки за цей скарб, а не абстрактну думку людина може вступити в боротьбу з обставинами й людьми, тільки для серця можливий подвиг і самовідданість..., – серце може виражати, знаходити і розуміти досить своєрідно такі душевні стани, котрі за своєю ніжністю, переважаючою духовністю і життєдайністю не доступні абстрактному знанню розуму” [35; 343].

Дослідженню національного характеру М.Костомаров присвятив працю „Дві руські народності”. Принципова відмінність між українськими та російськими народами виявляється, на думку історика, у питанні „суспільне-особисте”. „Громадською стихією росіян є загальність, знищення особистості”, – доводив він, – тоді як в українців „принцип особистості раз-у-раз виявляв свою живучість” [16; 51].

На думку Костомарова, для великоросів властива погорда до інших народів, тоді як в українців виявляється терпимість до чужинців (поки не заторкується їхня гідність та честь). Характеризуючи типового українця, історик зазначав у цьому зв'язку: „Але ж нехай тільки він замітить, що чужовірний або чужинець починає глумитися над його власними святощами, в нього ворожнеча спалахує ще сильніше, ніж у москаля”. У розумінні Костомарова позитивними рисами великоросів є практицизм, здатність до духовного піднесення. В той же час українцям при палких захопленнях і фантазії, що одухотворює весь світ, не вистачає „холодного вирахування і твердості на шляху до визначеної мети” [16; 40].

Як вважав Є. Маланюк, „Гоголь, врешті, показав нам відворотні „нічні”, „демонічні” сторони української душі... показав їх в чорнім сяєві такого жаху, що і найбільші страхіття новел Е.По видаються блідими” [22; 204-205]. У статті з промовистою назвою „Гоголь-Гоголь” Є.Маланюк висловлює припущення, що „генетичний код української нації слід шукати в повісті „Вій”, де в „містично-поетичній глибині, мальовничо прислоненій лаштунками спокусливої „Малоросії”, може й заховано основну тайну нашої Батьківщини, тайну її історичної Долі й тайну душі Народу” [22; 205].

Для Куліша близькими були філософсько-естетичні засади Просвітництва. Його романтична мрія полягала у відродженні у сучасників призабутої риси національної ментальності – аристократизму, яку необхідно впроваджувати у свідомість народу засобами освіти. М.Зеров актуалізує цю думку письменника: „Біда тільки в тім, – писав Куліш, – що в нього немає перед очима розумних зразків простого комфортного життя, та що він, бажаючи стати кращим з одмінного побуту став гіршим. Поняття аристократизму має в народі навіть свої формули: „чесний рід”, „дитина чесного роду” [13; 193].

За переконанням Куліша, трагедія рідного краю полягає у втраті народом історичної пам’яті, занедбаній духовній спадщини. Письменник чи не першим серед тогочасних українських інтелектуалів звертає увагу на все частіше затребувану у суспільній свідомості ментальну парадигму, яка дедалі більше набувала значення риси національного характеру українців (у його сприйнятті) і яка згодом буде названа „пораженством”.

Над проблемою національної ментальності в українській культурі Іван Франко працював у контексті європейського культурологічного дискурсу. Філософська думка кінця XIX століття прагнула осмислити вияви національної ментальності, теоретично обґрунтувати співвіднесеність між національним характером і шляхами реалізації національної ідеї. У цей час вийшли дослідження І.-Г.Гердера „Ідеї до філософії історії людства”, Я.Колара „Про літературну взаємність між слов’янськими племенами і наріччями”, А.Ганівата „Іспанська ідеологія” [11]. Варто згадати працю І.Нечуя-Левицького „Світогляд українського народу” [24]. М.Драгоманов у дослідженні „Малороссия в се словесности” підходив до фольклорних творів як до феноменів естетичного самовираження народу [10; 5-46].

Національна зрада, її природа і наслідки – об’єкт тривалих роздумів І.Франка. Поет надає значення морального імперативу такої людській якості, як щирість, здавна пошанованій українським народом

й знеціненій його елітою в безкінечних чварах за „булаву”. Антитези „лицемірство – щирість”, „вірність – зрада” структурують сюжет поеми „Похорон” [27; 368-402]. Поет піддав осуду відступництво, лицемірство, зраду і утвердив правдивість, невдаваність, щирість як вартісні константи в парадигмі національних моральних цінностей.

Аналізуючи субстанційні ознаки духовного складу українців, М.Грушевський зараховує останніх до західної моделі культури (із вкрапленнями певних орієнтальних впливів), що, на його думку, може служити основою для здобуття українським народом державності і набуття суверенності. Українську ментальність характеризує типологічна спорідненість із західноєвропейською. У цьому сенсі українськими „народним прикметами” для Грушевського є певні риси, які характеризуються „високим розвитком гідності своєї, пошануванням гідності чужої, любові до певних, усталених зверхніх форм, „законних речей”, етикету, добрих манер, любов’ю до чистоти, порядку, краси життя, прив’язанням до культурних і громадських вартостей життя і т. ін. Се все прикмети, які роблять українця дуже близьким по духу, по характеру до західноєвропейської стихії – де в чім до германської, з її солідністю, діловитістю, любов’ю до комфорту, порядку, чистоти, достатності, до рівноваги і стоїцизму, а в іншому до романської – наприклад отсим потягом до форми, елегантії, бажанням ввести в усе красоту, освітити нею всяку сферу життя, взагалі світлим і ясним, радісним поглядом на життя” [6; 147-148].

Суспільна психіка українців теоретично осмислювалась В.Липинським. Він розцінював як деструктивні фактори в історичному бутті, з одного боку, – нігілістичне ставлення і потяг до нищення набутих культурних цінностей та ієрархії авторитетів, а з другого боку, – примітивність пропонованої суспільної альтернативи, яка не йде далі гіпертрофованого індивідуалізму, анархізму й екзистенціального виміру свідомості, відірваної від „коренів” [20; 66].

Підняті Липинським культурологічні й етнопсихологічні проблеми були ідеологічними табу для дослідників в Українській РСР. Однак такого роду студіями досить активно і плідно займалися чільні інтелектуали діаспори – Є.Маланюк, Д.Донцов, І.Мірчук, А.Княжинський, Ю.Русов, Д.Чижевський, М.Шлемкевич та інші. Серед названих авторів широтою філософського і культурно-історичного осмислення проблем української ментальності виділяється Євген Маланюк.

Застосовуючи метод інтегрального підходу до з’ясування феномена „української душі”, інакше кажучи, типу культури, що базувалася на певних світоглядних й суспільно-психологічних

установках, Маланюк вбачав духовний архетип українця „у перевазі елліністичних пасивних первнів над державотворчими римськими. Звідси чисто евклідівський матеріалізм української душі, чисто евклідівська спокійність замкнутого кола, жах простору, експансії, готики – всього того, що характеризує колись римську, пізніше європейську душу „фастівської людини”. Елліністичний антропоцентризм переймає українська релігійність: в ній відсутній страх перед Богом, його активізуюче начало... Духовними константами українства є сентиментальність, перечуленість” [21; 30].

Цю ж духовну константу підкреслював і Д.Чижевський: „безумовною рисою психічного укладу українця є – емоціоналізм і сентиментальність, чутливість та ліризм: найяскравіше ці риси виявляються в естетизмі та обрядовості” [31; 16]. Домінуючим у характері українців він вважає „устремління до свободи” і „неспокій та рухливість, більш психічні, ніж зовнішні” [31; 16].

Не оминає увагою підстави українського характеру Ю.Липа в книжці „Призначення України”: „Потяг до краси насичує ціле життя українця. Крім ділянки музичної і поетичної творчості видно це і в одежі, і в оселі, і в любові до природи” [18; 52]. Дослідник виокремлює риси, які характеризують тип українського селянина: „Це терпеливість, мовчазна відвага, передбачливість, скромність, обережність” [18; 130]. Вчені діаспори видали цілий ряд досліджень, присвячених проблемам осмислення національної ментальності. Зокрема, назвемо їх: Я.Ярема „Українська духовність в її культурно-історичних виявах”. – Львів, 1938; Н.Григорів „Українська національна вдача”. – Вінніпег, 1941; М.Лоцманський „Національна свідомість”. – Лондон, 1952; Гончаренко І. „Уваги до національного характеру”. – Улем, 1961; Рябчин І. „Геопсихічні реакції і вдача українця”. – Лондон, 1966; Ярмусь С. „Духовність українського народу”. – Вінніпег, 1983. [36; 125-126]. Світоглядні настанови та етичні ідеали, послуговуючись історико-генетичним та соціопсихологічним методами, розглядав М.Шлемкевич у книжці „Загублена українська людина”.

Як бачимо, українські мислителі прагнули окреслити параметри „невловимої остачі” (згадаємо визначення М.Бердяєва). Усвідомлюючи всю складність питання, підіб’ємо деякі підсумки, спираючись на думку такого авторитетного вченого як О.Киричук [15; 11], котрий вважає, що менталітету українського народу, його психічному складу властиві 4 системотворчі ознаки:

інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється у зосередженості особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;

кордоцентричність, що проявляється в сентименталізмі, чутливості, емпасії, любові до природи, в пісенному фольклорі, яскравій обрядовості, естетизмі народного життя, культурній творчості;

анархічний індивідуалізм, що виявляється у різних формах відсередкового, партикулярного прагнення до особистої свободи, без належного устремління до державності; коли бракує ясних цілей, достатньої стійкості, витривалості, дисципліни й організації;

перевага емоційного, почуттєвого над волею та інтелектом, перевага морального буття над інтелектуальним щодо екзистенційного значення.

Література:

1. Арутюнов Л. Национальный художественный опыт и мировой литературный процесс. – М., 1972.
2. Бердяев М. Национальность і людство // Сучасність. – 1993. – № 3-9.
3. Гачев Г. Национальные образы мира. – М., 1988.
4. Гете И-В. О немецком зодчестве / Гете И-В. Собр. соч.: 10 т. – М., 1980.
5. Гердер И-Г. Идеи истории человечества. – М., 1977.
6. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
7. Гумільов Л. Етногенез і біосфера Землі. – М., 1980.
8. Гумилев Н. Наследие символизма и акмеизм / Поэтические течения в русской литературе конца XIX – начала XX века: Литературные манифесты и художественная практика: Хрестоматия. – М., 1988.
9. Довга Л. До питання про барокову ментальність українців // Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей. – К., 1992.
10. Драгоманов М. Малороссия в ее словесности / Драгоманов М. Вибране. – К., 1991.
11. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1992.
12. Зарев П. Панорама болгарской литературы. – М., 1976. – Т. 1. – 359 с., Т. 2.
13. Зеров М. Лекції з історії української літератури. – Торонто, 1977.
14. Иванов В., Топоров В. Исследование в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. – М., 1974.
15. Киричук О. Ментальність: сутність, функція, генеза / Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Київ-Луцьк. – 1994. – ч. 1.
16. Костомаров М. Дві руські народності. – Лейпциг, Б. р.
17. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. – М., 1930.
18. Липа Ю. Призначення України. – Нью-Йорк, 1958.
19. Литинський В. Листи до братів-хліборобів. – Нью-Йорк, 1954.
20. Литинський В. Храм і Яфет: З приводу десятих роковин 16/19 квітня 1918 р. // Сучасність. – 1992. - № 6.
21. Маланюк Є. Ієрархія // Хроніка 2000. Наш край. – 1992. – Вип. 2.
22. Маланюк Є. Книга спостережень. – Торонто, 1964. – Т. 2.
23. Мошкетське Ш. Избранные произведения. – М., 1955.
24. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. – К., 1991.

25. *Сковорода Г.* Сад божественных песен / Сковорода Г. Твори в 2-х томах. – К., 1971. – Т. 1.
26. *Сміт Е.* Національна ідентичність. – К., 1994.
27. *Франко І.* Похорон // Франко І. Твори в 2-х т. – К., 1981. – Т. 1.
28. *Храмова В.* До проблеми української ментальності // Українська думка. – К., 1992.
29. *Цимбалістий Б.* Родина і душа народу // Українська думка. – К., 1992.
30. Человек мифотворящий. О литературе Испании, Португалии, Латинской Америки // Тертерян И. – М., 1988.
31. *Чижевський Д.* Історія філософії на Україні. – Мюнхен., 1983.
32. *Шафонский О.* Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1981.
33. *Шлемкевич М.* Загублена українська людина. – К., 1992.
34. *Юм Д.* О национальных характерах. Соч. в 2-х т. – М., 1996. – Т. 1.
35. *Юркевич П.Д.* Серце, його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого / Історія філософії України. – К., 1993.

Анотація

У статті окреслено зміст таких понять як „національна ідентичність” та „національний характер”, означено категорію ментальності, визначено субстанційні риси українського етносу, зокрема наголошено, що психічному складу українців властиві чотири системотворчі ознаки: інтроверсивність, кордоцентричність, анархічний індивідуалізм, перевага емоційного над волею та інтелектом.

Аннотация

В статье очерчено содержание таких понятий, как «национальная идентичность» и «национальный характер», обозначено категорию ментальности, определено субстанциональные черты украинского этноса, в частности подчеркнута четыре системотворческих черты: интроверсивность, кордоцентричность, анархический индивидуализм, преобладание эмоционального над волей и интеллектом.